

УКРАЇНА В ОПИСІ НІМЕЦЬКОГО МАНДРІВНИКА XVI ст. ЛАВРЕНТІЯ МЮЛЛЕРА

Статтю присвячено джерелознавчому аналізу історико-мемуарного твору німецького дипломата XVI ст. Л. Мюллера. Встановлені джерела твору, ступінь достовірності його повідомлень, в додатках наводиться переклад найважливіших фрагментів твору українською мовою.

Ім'я німецького мандрівника, дипломата й мемуариста Лаврентія Мюллера (30-ті роки XVI ст. (?) - 1598) майже невідоме українському читачеві. Надто мало ми знаємо про цю непересічну особистість. Єдиним джерелом до біографії Мюллера є його твори. З них можна довідатися, що він був знатного роду, лютеранського сповідування, доктором права [1], що крім своєї рідної німецької мови, добре знав латину й, очевидно, польську мову. У 60-х роках XVI ст. він видав з апологетичних позицій латиномовні вірші на смерть сподвижника Мартіна Лютера - Філіппа Меланхтона, яка сталася 19 квітня 1560 р. [2]. Відомо також, що Мюллер був надвірним радником Готарда Кетлера [3], останнього магістра Лівонського Ордену (у 1559-1562 рр.), а після того як Орден опинився у васальній залежності від Польщі - першого герцога Курляндії (у 1562-1587 рр.). На цій посаді Мюллер, очевидно, перебував і при наступнику Г. Кетлера - Фрідріху, що був курляндським герцогом у 1587-1642 рр. Не дивно, що Мюллер став наближеною особою до короля Речі Посполитої Стефана Баторія (панував у 1576-1587 рр.), а згодом і Сигізмунда III Вази (панував у 1587-1632 рр.).

Завдяки цьому Мюллер не тільки був у курсі дипломатичних справ уряду Речі Посполитої, а й виконував його досить складні доручення під час Лівонської війни 1558-1583 рр. Так, навесні 1581 р. його було послано польським магнатом А. Лаським до короля Данії Фрідеріка II та короля Швеції Юхана III, щоб умовити їх організувати морський похід об'єднаними силами вздовж берегів Норвегії та Карелії. Там їхній флот по-

винен був захопити порт Св. Миколи (?), Холмогори і монастир на Білому морі (очевидно, Соловецький). У цьому монастирі, за словами Мюллера, Іван IV переховував свої багатства. Але переконати вдалося тільки короля Швеції. Фрідерік II відмовився від пропозицій уряду Речі Посполитої [4].

Після закінчення Лівонської війни територію Лівонії було поділено на три частини: Перновську, Дерптську й Венденську. В кожній з них було створено комісію, або, як пише Мюллер, «ревізію», що складалася з двох осіб: представника місцевої влади та «іноземця». До складу комісії у Пернові (Пярну в Естонії) входив Мюллер, «іноземець» із Курляндії. Члени цих комісій повинні були надавати Баторію докладну інформацію, щоб той міг «побачити, ніби у дзеркалі, справи, прибутки і внутрішнє становище країни» [5]. Тоді ж «доктор прав» Мюллер, очевидно, займався розглядом скарг, які надходили до цієї комісії і більшість з яких стосувалася утисків місцевого населення з боку польської армії.

Під час Лівонської війни Мюллер перебував у різних місцях Речі Посполитої і Прибалтики, бував також і в Україні. Свої багаті враження він поклав у основу написаної ним книжки, яка під назвою «Kurtze und wahrhaffte Beschreibunge...» («Короткий і правдивий опис...») вийшла друком у Франкфурті-на-Майні у 1585 р. [6]. У дещо зміненому вигляді і з дещо іншою назвою («Польські... історії») вона була перевидавана того ж року [7], а потім перевидавалася ще кілька разів [8]. 1621 р. у Стокгольмі вийшов її переклад шведською мовою [9]. Польський біб-

ліограф Л. Фінкель вказує інше видання шведського перекладу, яке вийшло у Стокгольмі 1685 р. [10]. З передмови книги довідуємося, що Мюллер хотів розширити її і видати латинською мовою [11]. Латиною вона очевидно не вийшла, але 1595р. після переробки та доповнення Мюллер видав свою працю під новою назвою («Північні історії...») вже німецькою мовою [12]. Якщо раніше вона охоплювала період з 1576 по 1584 р., то тепер була продовжена до 1594 р. і в ній описувалося правління не тільки Стефана Баторія, а й Сигізмунда III.

У зарубіжній історичній літературі на працю Мюллера вперше звернули увагу у XIX ст. У 1840 р. вийшов її переклад польською, здійснений Й. Ліпінським з лейпцизького видання 1585 р. [13]. Він же написав невелику вступну статтю, в якій подав деякі біографічні відомості про Мюллера, вказав на цілі, що той переслідував при написанні книги та ін. На це видання написав позитивну рецензію К. Дубровський [14]. Незабаром з'явилася стаття А. Сухомлинова [15], в якій піддавалися критиці відомості Мюллера про нібито бачені ним рукопис твору Цицерона «Про державу» та могилу давньоримського поета Овідія. Тут же вказувалося на включення деякими західноєвропейськими авторами XVII-XVIII ст. фрагментів з книги Мюллера до своїх праць. Сухомлинов мав рацію. Додамо, що опис Мюллером Києва був майже дослівно перенесений голландським вченим Андрієм Целарієм до свого твору «Опис Польщі» (Амстердам, 1659) [16]. У 1883 р. лейпцизьке видання «Польських... історій» було перекладено російською й видано В. Чешихінін [17]. Коротеньку біографічну довідку про Мюллера було вміщено в енциклопедії С. Оргельбрандта, стисло згадується про нього в працях українських істориків В. Кордта, Д. Наливайка та деяких інших [18].

Будучи особою, наближеною до короля, Мюллер, на відміну від польських хроністів, досить прохолодно оцінював його діяльність. Він дивився на Польшу як на загарбницю лівонських земель, бо добре розумів справжні причини підтримки Річчю Посполитою Лівонського Ордену. До того ж його, як лютеранина, турбувала релігійна політика Баторія, який після завершення Лівонської війни насаджував у Лівонії католицизм за допомогою єзуїтів. Побоюючись надто значного зростання могутності Речі Посполитої, Мюллер вирішив написати книгу, у якій опис подій недавнього минулого підпорядкував головній меті: застерегти німців, котрі проживали на території Німеччини, від небезпеки, що, на його думку, могла виходити з боку Польщі.

У центрі уваги Мюллера - дипломатичні стосунки між Річчю Посполитою та Московською державою, Османською імперією та ін.; він багато говорить про хід військових дій, сеймів, про прибалтійські та московські справи, зокрема згадує про смерть Івана IV та початок царювання Федора Іоановича [19]. У книжці згадуються не тільки Баторій та магнати (Замойські, Зборовські, Лаські, Сапіги), а й також відомий польсько-німецький хроніст Райнгольд Гайденштайн [20], колишні опричники Івана IV - німці Йоган Таубе та Елерт Крузе [21] та ін.

Джерелом для переважної більшості відомостей «Короткого і правдивого опису» були власні спостереження Мюллера. У передмові до своєї праці він наголошує на цьому: «Тому що я тривалий час не тільки жив у Литві, Русі, Пруссії та Ліфляндії..., мене часто використовували у важливих посольствах та інших справах, я пишу тільки про те, що сам бачив і чув» [22]. Трохи нижче висловлювалася аналогічна думка: «Як уже говорилося, я нічого не пишу і не вставляю в рукопис, чого б не бачив власними очима і своїми вухами не чув» [23]. Для підтвердження правдивості свого твору Мюллер навіть посилається на авторитет самого короля, якому «особи, близькі до польського трону», передадуть твір «для підтвердження істинності».

У той же час не можна не враховувати того, що твір було написано через кілька років після описуваних у ньому подій. Автор «Короткого і правдивого опису» інколи плутається у хронології. Так, засудження козацького гетьмана Івана Підкови, за Мюллером, відбулося у 1581 р., хоча насправді його було страчено раніше, у 1578 р.; підкорення Казанського та Астраханського ханств він помилково відніс до 70-х років XVI ст., але насправді це сталося у 50-х роках того ж століття. Нічого нового не додають його фантастичні відомості про підземні ходи Києва (Лаврські печери), що, на думку Мюллера, тягнуться майже до Смоленська, бо багато хто з іноземних авторів писав про це. Як слушно відзначав згадуваний вище Сухомлинов, дуже недостовірною є розповідь Мюллера про нібито бачені ним могилу Овідія та рукопис Цицерона «Про державу». Пошуки цих пам'яток були в центрі уваги західноєвропейських гуманістів протягом століть, а їх знайдення повинно було б стати справжньою сенсацією. Включенням до своєї книжки звісток про могилу Овідія й твір Цицерона Мюллер безперечно прагнув привернути увагу сучасників до неї. Ці відомості, за Сухомлиновим, були або вигадані самим Мюллером, або ж він переніс у свій твір чиясь недостовірну розповідь [24].

Не виключено, що Мюллер був уведений в оману шляхтичем Войновським, який його супроводжував. Цей Войновський навіть писав вірші латинською мовою і вони видавалися наприкінці XVI ст. Звичайно, Войновський міг скласти епітафію Овідію чи підробити твір Цицерона, а Мюллер не зумів цю фальсифікацію визначити. Цікаво, що Мюллер неправильно подає назву цього твору («*Libri Ciceronis de Republica ad Atticum*»), що перекладається як «Книги Цицерона про республіку до Атика», хоча праця Цицерона називається лаконічно «*De Republica*». Очевидно, Мюллер чи Войновський припустили, що головне місце серед співбесідників Цицерона у цьому творі посідатиме відомий з інших творів мислителя Тит Помпоній Атик, але в оригіналі виявленої пізніше пам'ятки останній навіть не згадується [25]. Це може слугувати доказом того, що розповідь Мюллера про рукопис твору Цицерона «Про державу» є вигаданою.

Зате інші дані Мюллера заповнюють певну прогалину в наших знаннях про події на Україні не тільки XVI, а й XV ст. В першу чергу це стосується його повідомлення про намір генуезців заснувати в Києві торговельну колонію. Як пише Мюллер, це відбувалось «відносно недавно», але ясно, що дану звістку треба віднести до періоду близько 1475 р. Саме того року турки захопили генуезьку колонію в Криму - Кафу (Феодосію) і «припинили назавжди їхню (генуезців.- *Ю. М.*) північночорноморську торгівлю» [26]. Отже, генуезці прагнули створити у Києві свій торговельний центр або до цієї смутної події, або ж невдовзі після неї. Бідність джерел не дає можливості визначити обсяг торгівлі Кафи з Наддніпрянщиною, тому повідомлення Мюллера є важливим доказом досить міцних торговельних відносин між італійськими колоніями у північному Причорномор'ї та українськими землями. Джерелом цієї, а також іншої звістки, згідно з якою Лаврські печери створили італійські купці, були народні перекази, що донесли до часів Мюллера спомин про інтенсивні торговельні зв'язки між Києвом і Кафою у середні віки.

Згадує Мюллер і про невідомі в українських та польських джерелах ординські наскоки на Україну у 1581-1584 рр. Їхні негативні наслідки можна легко уявити, бо тільки під час першого нападу було спалено 24 міста і багато сіл, а під час другого самої лише шляхти ординці захопили в полон 1500 душ. Важливі подробиці деяких маловідомих ординських нападів у 1585-1593 рр. наводить Мюллер у «Північних історіях...» - продовженні «Короткого і правдивого опису» [27]. Одним з головних питань дипломатії Мос-

ковської держави та Речі Посполитої у Лівонській війні було питання про союзників, зокрема кримських татар, тому розповідь Мюллера про один з виступів останніх на боці Москви теж становить інтерес.

Інші події в Україні кінця XVI ст., про які згадує Мюллер, більш-менш відомі з різних джерел, але й тут вони не втрачають певної цінності. Так, Мюллер описав Київ незадовго до візиту австрійського дипломата й мемуариста Еріха Лясоти, який був там у травні 1594 р. [28]. Опис Мюллера потверджує правильність деяких спостережень австрійського дипломата (наприклад, давня стіна, за Мюллером, оточувала Київ у радіусі 8 миль, а за Лясотою - майже стільки ж, 9 миль) і доповнює їх. Так, згадка про київського єпископа, нібито прихильного до лютеранства, може слугувати певним доказом того, що деяка частина населення Києва не залишилася осторонь реформаційного руху.

Мюллер приділив увагу також Самійлу Зборовському, який був гетьманом Війська Запорозького у 1583 р. На жаль, про діяльність Зборовського-гетьмана у книжці зовсім не говориться, і тому ми не подаємо у перекладі фрагментів праці німецького мемуариста про діяльність Зборовського як одного з визначних дигнітаріїв Речі Посполитої. Відзначимо тільки, що за Мюллером якийсь «пан Цобар» підпоїв слугу Зборовського і вивідав у нього інформацію, яка потім лягла в основу звинувачень князя у зраді королю. Це дало привід для арешту, а потім і страти (26.05.1584) Зборовського. Одним з доказів «зради» було те, що Зборовський нібито говорив слугі, що він знову буде обраний козаками своїм гетьманом [29].

Нарешті, твір Мюллера викликає інтерес не тільки тим, що писали іноземці про події в Україні, а й тим, як вони писали. На відміну від переважної більшості польських хроністів, Мюллер із співчуттям говорив про страчених козацьких ватажків Івана Підкову та Богдана Микошинського, називав Підкову «визначним мужем, .. чесним воїном», а Микошинського - «дуже сміливим воїном». Мюллер уникає критики дій короля Стефана Баторія, але позитивна характеристика козацьких гетьманів і прохолодне ставлення до ролі короля в їхній справі ясно говорить, кому симпатизував німецький автор.

Безперечно, що за повнотою й цінністю відомостей про Україну праці Мюллера поступаються творам Еріха Лясоти, Гійома Левасера де Боплана. Але те, що знаходимо там, проливає світло на незнані досі сторінки історії України, на коло уявлень про Україну німецьких читачів.

Переклад фрагментів творів Л. Мюллера здійснено за німецькими оригіналами (франкфуртське видання 1585 р. й амберзьке 1595 р.) дніпропетровською германісткою (на жаль, вже покійною) Гертрудою Лозенко.

**«Короткий і правдивий опис...»
 («Польські ...історії»)**

// (с. 3) «Короткий і правдивий опис того, яким чином Стефан Перший, що королює нині в Польщі, досягнув престолу; які війни він проводив і як їх скінчив; що діялось у його час по нинішній день; що обговорювалося на кожному сеймі; які домагання та пропозиції отримував він від турків та московитів; яке зараз становище у Ліфляндії, Польщі, Литві та Московії... (після визволення Полоцька (1579) та Великих Лук (1580) Стефан Баторій повернувся до Варшави на сейм, який проходив з 22 січня по 8 березня 1581 р.- Ю. М.) // (с. 13) «На тому ж сеймі було присутнє посольство турецького султана (*Мурада III- Ю. М.*), який передав королеві свої найкращі побажання і гідно вшанував його, приславши дорогоцінну шаблю. Нею король мав і надалі з таким же успіхом громити своїх ворогів. Але через своїх послів султан поскаржився, що раніше, особливо під час інтеррегнум, козаки (*Kusaken*), які мають звичай розташовуватися на молдавських та валаських кордонах, щоденно чинили йому великі шкоди. Він прохав знищити їх насамперед тому, що козацький полковник (*Obersten*) на ймення Підкова (*Potkoua*) був у руках короля. Він (султан) через те й прислав посла, щоб той домагався страти Підкови і наполягав доти, доки своїми очима не побачить як Підкову буде стято. Якщо ж послу відмовлять, то султан буде вважати це виявом презирства й неприязні щодо себе, й у відповідь потурбується про заходи, які йому здадуться необхідними.

Цей Підкова був визначним мужем і мав незвичайну силу. Нову, невживану підкову він міг розірвати руками, як папір. Його й обрали козаки своїм гетьманом і дуже дошкуляли туркам на кордоні. Тоді король задумав, щоб Підкову викликали листом у певне місце нібито для переговорів його добрі друзі. Заради певності король наказав гарантувати йому честь і віру. // (с. 14).

Цей Підкова, як чесний воїн, повірив і прибув до вищезгаданих своїх добрих товаришів, імена котрих ми не називаємо заради ганьби. Вони передали йому слова короля, щоб він полишив козаків і йшов до його королівської величності, за-

певняючи, що йому не буде заподіяно жодної шкоди. Підкова повірив їм, тому погодився на це і прибув до Польщі. А коли на сеймі обговорювали, що робити з ним і яку дати відповідь турецькому султану на його вимогу, більшість хотіла відхилити домагання турка й врятувати Підкову. Тоді король сказав, що Підкові було наказано дотримуватися певного способу дій, але він не послухався. Через те що Підкова не корився наказам короля і діяв проти мирного договору, чим викликав скарги султана, його не можна захищати за такий протисоюзницький вчинок, як порушення миру й клятви. Ті ж, які захищають Підкову, можуть переконатися з листа турка, що на випадок помилування Підкови султан уже вигострив шаблю. Можливо, вони й надалі будуть легковажити гнівом турка, незважаючи на ворожість або приязнь останнього, то Стефан, їхній король, який був готовий йти з ними проти московитів й інших ворогів, ризикувати своїм життям, вважає за краще не гнатися за двома зайцями. Як тільки поляки зрозуміли, що справа може дійти до війни, вони стали на бік каліфа (*Caifa*) і вже не тільки не захищали Підкову, але одностайно засудили його до смерті... // (с. 17).

Коли король збирався вирушити в похід (*на Псков-Ю. М.*), він дав гроші чотирьом тисячам татар, щоб вони йшли битися проти московитів. Їх повинен був вести один якийсь Черкаський (*Олександр Вишневецький, староста черкаський іканевський 1580-1594рр.-Ю. М.*). Дізнавшись про це, великий князь московський (*Іван IV.-Ю. М.*) дав тим же татарам стільки ж грошей, щоб вони служили йому проти короля. І ось, коли Черкаський хотів вирушити в ті місця, куди вже послав цих татар, а саме: на кордон Острозького князівства, вони вирішили вчинити зраду проти нього і тих, хто з ним був. До татар прийшло ще кілька тисяч душ для того, щоб після прибуття головного начальника (*Д. Вишневецького.-Ю. М.*), схопити його й передати московитам. Вони думали, що Черкаський, який заборонив їм займатися грабіжництвом, буде з невеликою кількістю вояків. Але деякі з татар були спіймані підданими князя Костянтина Острозького, внаслідок чого їхню змову було викрито. Тоді князь Костянтин спішно надіслав Черкаському кількасот службених шляхтичів зі свого війська. Черкаський, який сам мав 400 надійних досвідчених аркебузирів, підійшовши до татар, атакував їх малими силами і знищив велику кількість, а інших змусив до втечі, бо зброя татар значно поступалася зброї німців та поляків. Він (*Вишневецький*) захопив у полон багато їхніх князів, а також інших татар. Однак невдовзі після цього татари

жорстоко помстилися за все це Короні Польській. Коли вони почули, що король перебуває за межами країни, то зненацька переправилися через Бористен, знову напали, спалили 24 міста, багато сіл і забрали з собою кілька тисяч душ, а також велику кількість бидла та іншого добра. Татари с таким ворогом // (с. 18), котрий покладається головним чином на втечу й спритність. Вони часто зненацька нападають на кордони загонами по 50-60 і більшою кількістю людей. І все, що можна знайти в такому поспіху з людей, бидла або чого іншого, забирають з собою і продають туркам. Як тільки татари помічають, що за ними погоня, вони звертають й іншим шляхом, об'їжджаючи населені пункти і ніде не затримуючись, так швидко втікають на своїх прудких конях, що вдень можуть зробити 40 миль. Через це їх нелегко спіймати... // (с. 75).

Коли відбувалися ці події (*весілля князя Януша Замойського, яке, за Мюллером, мало місце у травні 1583 р.- Ю. М.*), не раз траплялося, що татари з великими силами збирались біля Бористену. Якраз перед цим татари посилали своїх послів до Кракова і вимагали данини, бо козаки відібрали все, нагробане ними. У цей час у короля було й турецьке посольство. Воно також прохало короля, щоб він повернув їхнім союзникам - татарам данину і все, що // (с. 76) в них було відібрано, бо у них (турків) зараз союз із татарами проти персів... // (с. 77).

Король Польщі тим часом послав одного зі своїх придворних до великого хана (*Мухамед-Гірея II, кримського хана у 1577-1584рр.-Ю. М.*) з вимогою припинити постійні наскоки кримських татар. Існує три головні види татар. Першим із них - казанським та астраханським - великий князь московський кілька років тому (*насправді у 1552 і 1556рр.-Ю. М.*) завдав тяжкої поразки і забрав у них все Астраханське князівство. Інші татари називаються перекопськими. Вони живуть далеко і тому їм важко завдати шкоди. Але кримські татари межують з Поділлям і кордон з ними тягнеться від Києва вниз по Бористену до Чорного моря. Ці татари часто чинять напади через Бористен, котрий називають Дніпром, палять, грабують і знову йдуть собі геть.

Ось ці татари мають чудову, красиву і родючу землю, але через те що полюбляють тільки грабіжництво, то полишають її необробленою. // (с. 78). Ми у 1581 р. на Трійцю, коли Черкаський з поміччю князя Острозького розбив татар, про що вже говорилось, пройшли більшу части-

ну тієї землі. Вся вона пустельна й занедбана. Трава виросла така висока, товста й могутня, що ніякий віз не зможе по ній проїхати, бо вона намотується на колеса. Ліси та дерева повні бджіл, на частині пагорбів самі собі ростуть такі рослини, як дикий виноград. Слід відзначити, що ця земля охоче б родила, якби з'явився хто-небудь, котрий жадав би її обробити.

Серед нас був один волинський шляхтич на ймення Войновський (*Wojnusi*). Його відпустив з нами староста теревовельський Претвич. Староста походив з Сілезії. Його батько часто громив татар. Цей Войновський знав розташування країни, був вченою, досвідченою людиною, добрим поетом, чудовим істориком, добре знав грецьку й латинську мови, а ще краще єврейську, так що в Поділлі євреї вважали його за свого. Тоді, коли деспот (*Молдавії Міхня II.-Ю. М.*) був поставлений паном Лаським, а турецький намісник (gubernator) Олександр (*Олександр ПМіхня, господар у 1568-1577рр.- Ю. М.*) зазнав поразки, Войновський отримав з бібліотеки у Молдавії чудові рукописи. Серед них були книги Ціцерона «Про державу до Атика» (*Libri Ciceronis de Republica ad Atticum*), написані золотими літерами на пергаменті і в оправі, з незнайомою печаткою, яка й досі добре збереглася. Цей рукопис, мабуть, цінув як якийсь великий пан. Войновський умовив декого з нас вирушити з ним, оскільки він хотів показати справжню могилу Овідія. Нас, кілька душ, котрі побажали з ним вирушити, Войновський привів через шість днів диким нехожим шляхом до чудового // (с. 79) веселого місця з криничкою, закритою свіжою зеленню. Недалеко від цієї кринички, на відстані кинутого камінця, він витяг свою шаблю і викосив високу траву, а ми допомагали йому у цьому, доки не побачили через деякий час надмогильний камінь. Через те що літери повністю заросли і був навіть відбитий шматок каменя, ми розчистили літери ножами, випалили порохом й дочиста протерли. виявилось, що на камені вибито чотири рядки, які підтверджували слова Войновського:

Hic situs est vates quem divi Caesari ira,
Augusti latio cedere iusit humo,
Saepe miser voluit patriis occumbere terris,
Sed frustra: hunc illi fata dedere locum*.

Але слово «latio» вже не можна добре прочитати і там швидше мало б бути слово «patrio». Та в наступному рядку знову стоїть «patrio» і, на нашу думку, воно було поставлене від ретельності або помилково. Тому ми вирішили, що слід чи-

* Переклад з латини епітафії звучить так: «Таким чином, ця могила є долею тієї людини, яка прогнівила Августа латинського і той наказав поховати його тут. (Небіжчик) часто висловлював бажання бути похованим у землі батьків. Та даремно, доля дала йому саме це місце».

тати: «latio». І це слово я тут ставлю. Той, хто краше за мене це бачив, читав і розумів, нехай не сердиться за моє тлумачення. З дерев, які там росли, ми брали смолу, чорнили її у вогні пороху і наповнювали цією сумішшю літери, щоб вони не могли так легко шезнути знову. Цей же Войновський розповідав також, що на Волині існує переказ, згідно з яким тіло Овідія було відправлено до Києва. Але цей переказ не має підстав, бо ми пізніше старанно провадили розшуки в Києві, але нічого не могли знайти або почути // (с. 80). А те місце, де знаходиться надмогильний камінь, стояло на кордоні Греції і було населене, що видно з купи древнього каміння і чудової кринички. Войновський сповістив нас, що ми знаходимося поблизу моря, але йти далі ми не наважилися.

Місто Київ колись, багато років тому, повинно було бути показним прекрасним містом. Це видно по старих мурах і по стіні, яка оточує місто в радіусі восьми миль, а також по чудових великих церквах, в яких є величезні ніші, де лежать неушкодженими нетлінні тіла. Вони зморщені, ніби спечені, але зберегли природний колір шкіри, чому можна тільки дивуватися. Місцеві жителі вважають, що це були святі мученики. Навіть татари не змогли вчинити там шкоди, хоч і намагалися це зробити кілька разів, бо кожного разу вони були покарані Богом. В одній ніші (*Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві.* - Ю. М.) лежить тіло молододі дівчини, красивої і милої на вигляд, з білявим довгим волоссям, вкрите невеликим цінним прозорим полотном, її тіло зовсім неушкоджене і навіть тепер можна розглянути й поторкати всі члени. Місцеві жителі вважають, що це є свята Варвара, а чи збігається це з її життєм (historia), читач може сам довідатися й зробити висновок. У тих церквах є кам'яні монолітні стовпи. Єпископ, котрий походив з роду Паців литовських і прихильно ставився до вчення Лютера, сказав мені, що починаючи від Києва майже до Смоленська, який перебуває під владою московитів, тягнуться підземні ходи. Вони нібито проходять під великою могутньою рікою Бористеном і є такі завширшки як сама ріка. Ці ходи виготовлені з монолітного каменю, що звичайно вимагало великих коштів, зусиль і праці. З цього можна зробити висновок про прекрасне життя, яке колись було в Києві. Вони (місцеві жителі) кажуть, що ці ходи зробили італійські купці // (с. 81). Відносно недавно генуезці ще хотіли заснувати в Києві свою колонію. Все це я вирішив розповісти тому, що історія цих місць наштовхнула мене на роздуми.

Через те що татари, як про це вже говорилось, повернулися назад, вони під зиму знову підій-

шли з великими силами до русинського Берестя, все спалили, взяли в полон і забрали з собою багато тисяч чоловіків та жінок. Серед полонених було приблизно 15 сотень значних панів та шляхти. Всіх людей, забраних у полон, татари продали туркам... // (с. 83).

До Гродно прибув турецький посол Мустафа-чауш з вибаченнями за випадкове вбивство турками польського посла Подльодовського (Podoudouski). Султан прислав убивць королеві, щоб той зміг їх стратити. Одночасно він через посла вимагав компенсації за постійні шкоди, які йому завдають козаки. Він домагався також видачі козацького гетьмана, якого заманили до Гродна // (с. 84) дружніми словами, як Підкову, про котрого згадувалося вище. Нинішній козацький гетьман (*очевидно, мова тут йде саме про Богдана Микошинського.* - Ю. М.) був дуже сміливий воїн і завдавав туркам великих шкод. Турок зажадав його передачі в обмін на двох головорізів, які й без того заслуговували на смерть... // (с. 85). За притягнутого до відповідальності козацького гетьмана дуже прохали поважні пани. Король, боючись, що не зможе їм відмовити, звелів відправити гетьмана до русинського Берестя. Це було вчинено для того, щоб віддалити його від турків, а потім зробити вигляд, що він нібито втік. Але через деякий час прийшла звістка, що йому для задовільнення турків було відрубано голову».

«Північні історії...»

// (с. 176) «Тим часом (у 1589р. (?) - Ю. М.) татари, підбурювані московитами, вчинили напад на Поділля та інші міста біля кордону, захопили в полон і забрали з собою багато тисяч людей...

// (с. 186) Татари, які й без того мають дуже велику жадобу до грабінництва, за наказом турків і в той же час боючись, щоб останні їх не випередили, надзвичайно швидко вдерлись у Поділля і пройшли його. Вони вбили деяких польських воєначальників, але зазнали втрат від інших (воєначальників). Коли ж татари з награбованим добром та багатства полоненими поспішали назад і вже досягали Бористену, їх атакували козаки і відбили у них все награбоване разом з полоненими. Тоді був забитий рідний брат великого хана, котрий був серед татар».

* * *

Ліхтарики на маргінесах

С. 13

Сейм 1581 року. Турецьке посольство, його подарунок і вимоги
Про силу козацького гетьмана Підкови.

- С. 14
Підкова умовлений хитрістю.
Поради королеві.
Рішення короля.
Підкову засуджено на смерть.
- С. 17
Зрадництво татар.
Змову татар викрито.
Татари розгромлені.
Татари знову чинять великі шкоди.
- С. 18
Дії татар при нападі.
- С. 75
Новий напад татар.
- С. 77
Три головні види татар.
Кримські татари.
- С. 78
Татарія - добра і родюча країна.
- С. 79
Епітафія Овідію.
- С. 80
Місцезнаходження могили Овідія.
Місцеположення міста Києва.
Татари нападають знову.
- С. 83
Вимоги турок.
- С. 85
Козацькому гетьману заради вдоволення турків відрубано голову.
- С. 176
Напад татар на Поділля
- С. 186
Татари за турецьким наказом рушили на Поділля.
Татари пограбовані козаками.
- свещенія (далі - ЖМНП).- СПб., 1856.- Ч. ХСІ.- С. 53.
1. Державна публічна бібліотека ім. М. Є. Салтикова-Щедрина у Петербурзі (далі - ДПБ).- «Россіка». 13.7.11.28 (*Laurentius Mutter*. «Kurtze und wahrhafte Beschreibunge, welche massen dieser jetzregiereder Konigin Polen Stefanus der Namens der Erste zum Regiment kommen. Was fur Krieg er gefuhret und wie er dieselben beendiger, was sich bei seiner Zeit dis daher begeben und auf den Reichstagen zu unterschiedlichen mahlen abgehandelt und was den Turcken und Moschowiter für Werbungen und andere Anschläge far gelauffen. Und was jetzund für ein Zustand in Liffland, Polen, Littauen und der Mosckawsen».- Frankfort-am-Main, 1585.- С. 3).
 2. Державна публічна бібліотека у Москві (далі - ДБ).- Відділ рідкісної книги.- in 4. «Epicedion...Philippi Melanthonis... obiji...die Apprillis XIX...anno...MDLX. Scriptum a Laurentio Mollero excedebat Iohann Schuchenus.- Lemgoviae (Lemgo).
 3. ДПБ.- «Россіка». 13.2.6.44 (*Laurentius Muller*). Polnische, lifflandische, moschowiterische, schwedische und andere Historien... Das ist kurtze und wahrhafte Beschreibunge...- Leipzig, 1585.-С. 3.
 4. *Мюллер Л.* Короткий і достовірний опис...- С. 16.
 5. Там само- С. 55.
 6. ДПБ.-«Россіка».- 13.7.11.28.
 7. ДПБ.— «Россіка».— 13.7.11.27 («Polnische... Historien.- Frankfort-am-Main, 1585); 13.2.6.44; («Polnische... Historien».- Leipzig, 1585); («Polnische... Historien»)-Amberg, 1585.
 8. ДПБ.- «Россіка».- 13.8.1.347 («Polnische... Historien.- Frankfort-am-Main, 1586; 12.40.5.281; («Polnische... Historien».- Leipzig, 1606).
 9. ДПБ.- «Россіка».- 13.16.8.29.
 10. *Finkel L.* Bibliografia historii polskiej-Lwów, 1931.-К) 1065.
 11. ДПБ.- «Россіка».- 13.7.11.28 («Kurtze und wahrhafte Beschreibunge...».- Frankfort-am-Main, 1585.- С. 2.
 12. ДПБ.- «Россіка».- 13.3.3.4 («Septentrionalische Historien oder wahrhafte Beschreibunge der polnische.lifflandische, moschowiterische, schwedische und anderen Geschichte, so sich bei Regierung beeder Konigen in Polen Stephani und Sigismundi dess Dritten dieses namens von Anno 1576 bis auf das 1593 Jar zugetragen».-Amberg, 1595).
 13. *Lipiński J. J.* Pamiętniki Millerowe do panowania Stefana Batorego.- Poznań-Trzemeszno, 1840.
 14. *Дубровский К.* Мюллеровы записки о царствовании Стефана Батория // Журнал министерства народного про-
 15. *Сухомлинов А.* Библиографическая заметка по поводу статьи г. проф. Дубровского «Мюллеровы записки о царствовании Стефана Батория» // ЖМНП.-1856.- Ч. ХСІІ.- С. 30-38.
 16. Пор. з фрагментами книги А. Целарія, опублікованими в перекладі російською: Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей.- К., 1874.- С. 95.
 17. Записки курляндского герцога гофрата Лаврентия Мюллера о временах Стефана Батория // Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края-Рига, 1883-Т.4- С. 124-194.
 18. *Orgelbrand S.* Encyklopedia powszechna.- Warszawa, 1901.- Т. 10.—С. 191; *Кордт В.* Чужоземні подорожні по Східній Європі до 1700 р.- К., 1926; *Мыцык Ю. А.* Сведения Л. Мюллера как источник по истории освободительной борьбы украинского народа во второй половине XVI в. // Вопросы рабочего и национально-освободительного движения.- Днепропетровск, 1975- Вып. 2- С. 109-119; *Мыцык Ю. А.* Записки иностранцев как источник по истории Украины (вторая половина XVI - середина XVII в.). Немецкие и австрийские источники.- Днепропетровск, 1981.- Ч. 1.— С. 12—14; *Наливайко Д. С.* Західноєвропейські автори кінця XVI — початку XVII ст. про роль українських козаків у боротьбі з турецькою агресією // Український історичний журнал.- 1968- № 5-6; *Наливайко Д.* Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст.- К., 1998.
 19. ДПБ.- «Россіка».- 13.7.11.28 («Kurtze und wahrhafte Beschreibunge...».- Frankfort-am-Main, 1585.-С.93-101).
 20. Там само- С. 47.
 21. Там само-С. 55-58.
 22. Там само-С. 2.
 23. Там само-С. 2.
 24. *Сухомлинов А.* Вказ. твір.— С. 33-34, 36.
 25. *Марк Туллий Цицерон.* Диалоги.- М., 1966.
 26. *Скржинская Е. Ч.* Барбаро и Контарини о России. К истории итало-русских связей в XV в.- Л., 1971.- С. 31.
 27. ДПБ.- «Россіка».- 13.3.3.4 («Septentrionalische Historien...- Amberg, 1595.-С. 176, 186).
 28. Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси.- К., 1890.- Вып. 1.-С. 156.
 29. ДПБ.- «Россіка».- 13.7.11.28 («Kurtze und wahrhafte Beschreibunge...».-Frankfort-am-Main, 1585.-С. 86).

Yu. Mytsyk

UKRAINE IN THE DESCRIPTION BY L. MULLER, GERMAN TRAVELLER OF THE 16TH cent.

The article is devoted to the source study and analyzes of the historical and memoirs opus by 16th cent. German diplomat L. Muller. The sources of the work and a measure of his reliability are ascertained. Translation into Ukrainian of the most important fragments is given in an appendix.